

Innvandring ved istidens slutt

av Karl H. Brox, presentert i Geo nr 2, 2013, side 16 - 20

Da iskappen la seg kvelende over landet for om lag 115.000 år siden, ble planter, dyr og fugler langsomt presset ut til et liv sør for iskanten i Nord-Tyskland og Polen. Omtrent 100.000 år senere startet "hjemreisen".

Vi vet ikke nøyaktig når og hvordan vår allsidige fauna erobret landet vårt etter siste istid. Men det antas at de første innvandrerne fulgte iskanten etter hvert som den trakk seg nordover.

De første dyrene som flyttet inn etter at issmeltingen begynte for anslagsvis 18.000 år siden var utvilsomt insekter. De holdt følge med karplantenes marsj mot nord. For uten insekter, intet planteliv.

Blant de tidligste insektene var det nok flere arter humler, men også sommerfugler (!), fjærmygg, mygg og fluer. Disse tidligste innvandrerne var i stor grad knyttet til det plantelivet som vi i dag finner igjen i fjellet. Dette gjelder også for de aktuelle sommerfuglene, en gruppe insekter som vi vel først og fremst forbinder med sol og blomstrende sommerenger i lavlandet.

Vi har godt over 100 sommerfuglarter som lever i fjellet, og ikke så rent få som lever bare der. De fleste er forholdsvis små, noe som naturligvis er en tilpasning til et livsmiljø med mye vind.

Også blant humlene har vi en rekke arter som lever i fjellet. Fjellhumlen og høyfjellshumlen er begge først og fremst knyttet til høyfjellet. Vår største art, kjempehumlen, som blir nesten tre centimeter lang, er funnet både i Jotunheimen og på Dovrefjell.

Har pels og produserer varme

Så er da humlene, uten unntak, tøffe insekter som faktisk er kledd med en tett og godt isolerende pels. Dernest produserer vingene varme, og ved lave temperaturer evner humlene å samle denne varmen omkring de vitale kroppsdelene og vingemusklene. På denne måten kan de fly omkring også når været er dårlig og ha arbeidsdager opp mot 18 timer. Det er derfor ikke underlig at humler hørte med blant de første insektene som fant veien hit da istiden gikk mot slutten.

I mange tilfeller er det også tale om et høyt spesialisert samarbeid mellom enkelte planter og enkelte humler. Planten kongsspir, som forekommer i bjørkebeltet i de østlige delene av landet og i Nord-Norge, er for eksempel helt avhengig av humler. Blomstene hos denne planten er helt lukket, og det er bare humler som kan komme seg inn, ganske enkelt fordi ingen andre insekter er tunge nok til å presse leppene fra hverandre, slik at det blir en åpning inn til nektaren. Samtidig får humlene drysset blomsterstøv over seg, og frakter det villig videre.

Reinen kommer

Invasjonen av planter og insekter startet for kan hende 12–13.000 år siden, eller kanskje enda litt tidligere, da kyststripa var blitt isfri, og noen fjelltopper begynte å stikke opp av det smeltende, opptil tre kilometer tykke isberget.

Sørlige vinder sørget for å transportere insekter, frø og sporer over til dels lange avstander, slik vi den dag i dag kan se at det foregår på den grønlandske innlandsisen. Der disse livets vinddrevne

utsendinger strandet på nunatakker og isfrie deler av kysten, og dermed fikk en sjanse til å klare seg og skapte nytt liv, ble det langsomt bygget nye brohoder for videre kolonisering.

Etter hvert som plantelivet økte og bredte seg utover, ble det med tiden i stand til å "brødfø" de første planteeterne. Blant de første var utvilsomt villreinen og gnagere som lemen, fjellrotte og markmus.

Planter og insekter var for øvrig en forutsetning også for fuglenes innvandring. De første av disse var også arter som i vår tid er knyttet til høyfjellet, som snøspurv, lappspurv, fjellerke, fjellrype, boltit, sædgås og dverggås. Så snart de ble tilgjengelige, tok sjøfugler som skarver, krykkjer og alkefugler i bruk bratte fjellvegger ut mot havet for å hekke der.

Og hakk i hæl, eller helst samtidig med dette begynnende og plantespisende dyre- og fuglelivet, kom også rovdyr og rovfugler som ulv, jerv, fjellrev, snømus, røyskatt, jaktfalk, dvergfalk, snøugle og fjellvåk. Vi må regne med at også ravn, fjelljo og spissmus var blant de tidlige innvandrerne. Langs kysten og innunder fuglefjellene ruslet, i tillegg til fjellreven, også isbjørnen på jakt etter egg, fugleunger og sel. Til og med småhval kunne den klare å ta.

Til fjells i bøtte

Under istiden var det naturligvis heller ikke levelige forhold for fisk. Men da isen tok til å smelte, og elver begynte å føre smeltevannet til havs, gikk det neppe lang tid før sjøørret og sjørøye fant veien opp i dem.

Sjørøye finnes fremdeles i Nord-Norge, men ellers er røya over det meste av landet blitt en ren ferskvannsfisk i skogs- og fjellvann, godt hjulpet til et liv der av mennesket. Det samme gjelder for ørreten, og det er i dag ikke lenger noen som har oversikt over hvilke vann og vassdrag som har en naturlig bestand av fisk, eller som har fått sine beboere båret frem i bøtte.

Begge artene er fine sportsfisker og god mat, og særlig det siste har nok vært en viktig grunn til at våre forfedre så ivrig har sørget for å spre fisken til stadig nye steder. Fisk i et nærliggende vann var gjerne en del av matgrunnlaget for sommerens opphold på setrene.

Neandertalere i Norge?

Med blant rovdyrene som inntok Norge etter istiden kan vi også ta med det moderne mennesket – Homo sapiens – som oppsto i Afrika for noe slikt som 200.000 år siden.

Denne nye skapningen la etter hvert ut på vandring og kom under istiden, for om lag 50.000 år siden, til den nordlige delen av Europa. Der møtte, fortrengte og utkonkurrerte mennesket neandertalene, som på denne tiden allerede hadde levd i Europa i kan hende 150.000 år.

Om neandertalene også fant veien til Norge i løpet av siste mellomistid vet vi ikke, men det kan ikke utelukkes. Arkeologer har i nyere tid i hvert fall funnet spor etter neandertalere i både Finland, Danmark og på havbunnen der Doggerland lå tørrlagt under siste istid.

Mulige spor etter dem i Norge kan derfor rett og slett være ødelagt og fjernet av isen.

Utryddet moskus og mammut

I Europa kom mennesket til rike jaktmarker med blant annet villrein, mammut, moskus og ullhåret neshorn som beitet langs iskanten, og andre dyr som hare, hjort og elg på steppelandet sørover mot

Alpene. Så hardt ble mammuten, moskusen og neshornet etterstrebet, at de til slutt ble utryddet. Moskusen overlevde imidlertid istiden på Grønland, og dagens moskus på Dovre er hentet derfra.

At moskus og mammut levde i Norge i siste mellomistid vet vi med sikkerhet. Rester av støttenner og kinntenner av mammut er blant annet funnet i Gudbrandsdalen og ved Jessheim, og levninger av moskus er funnet på Kvikne og nord for Oppdal.

Ahrensburg-kulturen

Menneskene som kom til Europa lærte seg snart også å fange og utnytte villreinen som levde i gigantiske flokker. Med årene utviklet det seg en hel kultur knyttet til dette dyret, som de ikke bare fikk kjøtt av, men også skinn til telt, klær, skotøy, rep og båter. Bein ble til nåler og fiskekroker, og av gevirene ble det laget andre slags redskaper. Av magesekken fikk de beholdere som det kunne bæres vann og plukkes bær i, og av senene fikk de tråd. Så godt som hele dyret ble utnyttet.

Kulturen som dette reinsdyrjegerfolket skapte, kalles gjerne Ahrensburg-kulturen, etter landsbyen Ahrensburg ved Hamburg, hvor det i 1930-årene ble gjort arkeologiske undersøkelser og funn. Funnene er datert til siste del av istiden, er fra 12.500 til 11.000 år gamle, og har sterke likhetstrekk med de eldste steinalderfunnene som er gjort langs kysten av Norge.

Det som skjedde da istiden gikk mot slutten, var – som vi har vært inne på – at planter, dyr og fugler tok til å flytte nordover for å kolonisere landet som ble tilgjengelig. Menneskene, som i løpet av istiden hadde slått seg til opp mot iskanten i sør og gjort seg avhengige av villreinen, måtte følge etter. De tok seg frem til fots og kan hende med primitive båter, dels via Danmark og Sverige (som den gangen var landfaste), og dels via den tørrelagte Nordsjøen (Doggerland).

Langs kysten først

Dyrelivet som fant frem til Norge levde til å begynne med langs kysten og i de lavereliggende delene av landet. I innlandet og i fjellet regjerte fremdeles isen. Også menneskene slo seg derfor ned ved kysten, hvor de i tillegg til å drive jakt på villrein kunne jakte også på isbjørn og sel og dessuten hadde god tilgang på sjømat av forskjellig slag.

Spor etter de første forfedrene våre er funnet en rekke steder, fra Østfold i sør til Finnmark i nord, og de eldste sporene er datert til å være om lag 11.500 år gamle. Redskaper som er funnet nordpå har for øvrig i stor grad samme form som de som er funnet i sør, noe som kan tyde på at hele kysten relativt tidlig ble befolket sørfra. Ikke minst er det langs kysten av Midt-Norge påvist et stort antall steinalderboplasser. Men at deler av landet også er blitt befolket østfra, synes å være hevet over tvil.

Til fjells

Som tiden gikk, ble mer og mer av isen borte, og i lavlandet tok skog til å trenge inn og vokse opp. Reinens næringsplanter, og dermed også reinen, trakk som følge av det etter hvert opp mot fjellet, hvor det fortsatt fantes is- og snøbreer, mens det i lavlandets skoger kom inn andre dyr som hare, gaupe, elg og hjort.

Reinen fortsatte imidlertid å være en hovedressurs for menneskene gjennom hele steinalderen, noe det var flere grunner til. For det første var det i tråd med en tradisjon som hadde utviklet seg gjennom lang tid. Dernest var reinen et tallrikt dyr som var forholdsvis lett å fange, og som menneskene som nevnt hadde lært seg å utnytte til nær sagt siste trevl.

Så da reinen altså etter hvert trakk til fjells, fulgte menneskene derfor etter også dit.

Et gammelt bål

På denne måten oppsto en form for nomadeliv, der i hvert fall jegerne, men mest sannsynlig hele familier, levde deler av året ved kysten og deler av året i fjellet.

Den så langt eldste boplassen man kjenner til i fjellet, ble funnet like etter andre verdenskrig ved Ålbusetra nordøst på Dovrefjell. Der ble spor og rester etter et antall boplasser og ildsteder avdekket på rekke og rad over en strekning på omkring én kilometer. Den eldste C14-dateringen av kull fra ildstedene fortalte at bålet var blitt brent for 8800 år siden, bare om lag 150 eller 200 år etter at isen i høyfjellet var smeltet bort.

Steinalderens tradisjonelle, nomadiske livsmønster besto faktisk ganske uendret gjennom flere tusen år. Først i siste del av steinalderen, for om lag 5000 år siden, begynte et forsiktig husdyrhold, som så gradvis økte i kombinasjon med et begynnende jordbruk frem mot overgangen til bronsealderen. Men selv etter dette var jakt og fangst av rein en viktig del av livsgrunnlaget, og fremdeles – enda noen tusen år senere – driver jo en del av nåtidens mennesker på med dette.

fra <http://www.geo365.no/nordryggen/innvandring-ved-istidens-slutt/>